

серпня подібну акцію було проведено у Підгайцях, а 24 серпня – у Мостиському повіті [9, 114].

Селянський страйк викликав гостру реакцію правлячого табору. З метою запобігання подальших виступів селян, вище державне керівництво прийняло рішення про силове втручання у події. До охоплених страйком повітів за короткий час було стягнуто резервні підрозділи поліції.

Спроба придушення страйку підштовхнула селян до радикальних дій. У деяких повітах дійшло до порушень громадського порядку і відвертого саботажу, внаслідок чого страйк вийшов з-під контролю СЛ [8, 265]. Спроби регіональних керівників партії скерувати його у заплановане русло зазнали невдачі. Найбільші заворушення відбулися у Яворівському, Бучацькому та Підгаєцькому повітах. Так, у с. Гнойниці Яворівського повіту в результаті сутички з поліцією загинув один селянин, кілька дістали поранення. У містечку Бариш Бучацького повіту радикально налаштовані селяни певний час тримали в облозі місцеве відділення поліції, а також перекинули поліцейський автомобіль. У Підгайцях для розгону страйкуючих селян були задіяні військові підрозділи [10, 5 зв.]. В інших повітах Західної України перебіг страйку був відносно спокійним.

Одночасно розпочалися арешти та обшуки членів регіональної організації СЛ. 23 серпня 1937 р. поліція провела обшук у приміщенні львівської повітової управи. Серед активістів місцевої повітової організації заарештовували В. Сокальського і С. Табіша [10, 5 зв.]. Близько 40 прихильників польського селянського руху були притягнуті до відповідальності у Тернопільському воеводстві [11, 2]. У Калуському, Рогатинському та Станіславівському повітах заарештовано 52 учасники страйку. За даними селянської преси, у вересні 1937 р. тільки у львівських тюрмах перебувало 220 осіб, причетних до страйку [12, 3].

Репресії проти діячів СЛ не спричинили зменшення кількості членів регіональної організації. Протягом перших місяців 1938 р. більшість притягнутих до відповідальності організаторів страйку вийшла на волю. 27 – 28 лютого 1937 р. у Кракові відбувся черговий Конгрес СЛ. У прийнятій на ньому резолюції відзначалося, що ігнорування вимог опозиції спонукає селян до подальшої страйкової боротьби. Одразу після закінчення Конгресу його делегати розпочали передстрайкову агітацію у Західній Україні. Серед селян побувала думка, що повторне проголошення страйку відбудеться під час проведення урочистостей з нагоди річниці битви під Рацлавіце, призначених керівництвом СЛ на середину квітня 1938 р. [13, 19].

Підготовка до проведення страйкової акції була пов'язана з посиленням організаційної діяльності СЛ. Так, на початку березня 1938 р. Тимчасовий організаційний комітет СЛ було створено у Стрийському повіті. Окрім цього, при місцевих осередках партії створювалися жіночі секції. Активну діяльність проводила сільська молодь [13, 19].

Можливість повторення серпневих подій серйозно непокоїла вище державне керівництво. Для запобігання страйку в середині квітня 1937 р. уряд вдався до проведення на території Західної України військових маневрів. Щоб не нагнітати і без того напружену ситуацію, львівський Секретаріат СЛ

наказав місцевим осередкам партії припинити підготовку до акції [14, 11].

Проголошення страйку почергово відкладалося спочатку на травень, а пізніше на осінь 1938 р., але ідея його проведення так і не була реалізована [15, 98]. Однією з причин відмови від страйкової боротьби стало зближення вищого керівництва СЛ з представниками правлячого табору. У травні 1938 р. відбулася зустріч чільних діячів партії з президентом Польщі Ігнаци Мосціцьким. На ній президент запевнив присутніх у неминучості зміни виборчого закону та амністії для учасників серпневого страйку. Окрім внутрішньополітичних обставин, важливу роль у скасуванні страйку відіграли зовнішньополітичні події, зокрема криза у відносинах між Німеччиною та Чехословаччиною, яка становила безпосередню загрозу інтересам Польщі. Рішення щодо утримання від радикальних дій проти правлячого режиму дещо ускладнили відносини між керівництвом СЛ і нижчими партійними структурами. Однак до серйозних розбіжностей не дійшло.

Серпневі події 1937 р. показали небажання режиму санації йти на будь-які поступки опозиції. Страйк зазнав невдачі, оскільки після його закінчення не було виконано жодної вимоги селянства. З іншого боку, ця акція зумовила зміцнення авторитету СЛ у регіоні. Подальший розвиток подій навколо Чехословаччини остаточно загамував радикальні настрої у польському селянському русі. Протягом 1939 р. зовнішньополітична тематика вийшла на перше місце у діяльності регіональних осередків СЛ.

1. Gojski J. *Strajki chlopski*. – Warszawa, 1948.
2. Kowal J. *Dzialalnosc Stronnictwa Ludowego w latach 1936 – 1937 // W dwudziestolecie wielkiego strajku chlopskiego / Pod. red. J. Kowala*. – Warszawa, 1957.
3. Васьома І. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918 – 1939). – Львів, 1978.
4. Matuszewska W. *U zrodle strajku chlopskiego w 1937 r.* – Warszawa, 1962.
5. Moskal J. *Strajk w powiecie Kaluskim // W dwudziestolecie wielkiego strajku chlopskiego / Pod. red. J. Kowala*. – Warszawa, 1957.
6. *Materialy zrodlowe do historii Polskiego ruchu ludowego / Opr. J. Borkowski i J. Kowal*. – Warszawa, 1966. – Т. 3.
7. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАУЛ). – Ф. 205, – Он.1, – Сnp.1071.
8. *Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Urzad wojewodzki we Lwowie*. – Sygn. 974/24.
9. *Strajk chlopski w 1937 roku: Dokumenty archiwalne / Opr. W. Matuszewska i S. Lebland*. – Warszawa, 1960. – Т. 2.
10. ЦДАУЛ. – Ф. 205, – Он.1, – Сnp.1072.
11. *Aresztowania w srod ludowcow w Przemyslu, Jaroslawiu i Buczaczu // Diast*. – Krakow. – 1937. – 19 wrzesnia.
12. *Aresztowanie prezesa Gruszki // Diast*. – Krakow. – 1937. – 19 wrzesnia.
13. *Державний архів Львівської області (далі – ДАЛЮ)*. – Ф. 1, – Он. 51, – Сnp. 1291.
14. ДАЛЮ. – Ф. 1, – Он. 51, – Сnp. 1293.
15. Gmitruk J. *Ruch ludowy w Polsce: Zarys dziejow*. – Warszawa, 2003.

С.В. Корновенко

**„ДЕКЛАРАЦІЯ ГЕНЕРАЛА ДЕНІКІНА
З ЗЕМЕЛЬНОГО ПИТАННЯ”:
ЇЇ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РЕЗОНАНС**

Серед цілого ряду факторів, що зумовили революційні події в Європі на початку ХХ ст., одним із визначальних був аграрний. Селяни країн Центральної та Південно-Східної Європи були незадоволені своїм матеріальним, соціально-економічним становищем, яке, крім іншого, значно погіршилося за роки Першої світової війни. Як засвідчував досвід, стан сільського господарства цих країн вимагав від їхніх урядів запровадження дійової аграрної політики, здатної вирішити той вузол соціально-економічних, суспільно-політичних протиріч, що мав місце. Саме тому всі без винятку учасники революції та громадянської війни 1917 – 1920 рр. в Росії, зокрема на Півдні Росії, магістральним напрямом внутрішньої політики вважали аграрний. Потужною військово-політичною силою революційних подій на Півдні Росії був Білий рух Півдня Росії. Крім програми „contra” лідери Білого руху Півдня Росії мали і програму „pro”. Чільне місце у ній відводилося вирішенню аграрного питання на засадах еволюції та реформ із урахуванням російського та європейського досвіду.

Аналіз стану наукового вивчення аграрної політики урядів А. Денікіна та П. Врангеля дозволяє стверджувати, що, незважаючи на серйозні наукові здобутки вітчизняних і зарубіжних істориків, не всі аспекти цієї багатогранної теми висвітлено повно та рівномірно [1]. Так, перспективним, на нашу думку, є вивчення змісту „Декларації генерала Денікіна з земельного питання” та ставлення до неї громадсько-політичних діячів, селянства. Автор статті ставить за мету дослідити основні положення „Декларації генерала Денікіна з земельного питання”, її суспільно-політичний резонанс. Об’єкт вивчення – програмні положення лідерів Білого руху Півдня Росії з вирішення аграрного питання навесні 1919 р., предмет – зміст „Декларації генерала Денікіна з земельного питання”, ставлення до неї громадсько-політичних діячів, селянства територій, що перебували під владою Збройних Сил Півдня Росії.

Особиста позиція Головнокомандувача стосовно „начал”, на яких мала б ґрунтуватися аграрна політика уряду, була викладена в „Декларації генерала Денікіна з земельного питання” (далі – „Декларація...”). Її текст готували М. Астров, М. Федоров, пропозиції вносив О. Кривошеїн. Однак аналіз неопублікованого проекту „Декларації...” дає підстави констатувати, що А. Денікін ретельно над ним „попрацював”, внісши суттєві корективи з урахуванням власного бачення проблеми, думок політиків, реальної ситуації у сфері землеволодіння/землекористування. Зміст документа було остаточно узгоджено генералом 23 березня 1919 р., до Особливої наради вона надійшла 24 березня 1919 р. Поява документа була своєчасною, враховуючи, що навесні 1919 р. територія, контрольована Добровольчою Армією, значно розширилася за рахунок Новоросійської, Харківської та Малоросійської губерній, більшість населення яких становило селянство. У ньому було викладено стратегічну мету внутрішньої політики уряду – „державна користь Росії категорично вимагає відродження та піднесення сільського господарства” [2, 1]. Він не заперечував верховенства остаточного вирішення аграрного питання за законодавчими установами – виборними органами, однак вважав за

доцільне повністю на них не покладатися, враховуючи, що „життя не чекає”, а країну потрібно вберегти від голоду, застосовуючи невідкладні заходи негайно [2, 1].

Для цього „Декларацією...” передбачалося вирішити такі завдання: 1) забезпечити інтереси трудового населення; 2) створити та зміцнити дрібні та середні селянські господарства за рахунок державного і поміщицького землеволодіння; 3) зберегти за власниками їхні права на землю. Для кожного регіону мав бути встановлений окремий розмір наділу, який залишався за колишніми власниками, визначався порядок переходу надлишків до рук малоземельних. Переходи могли відбуватися шляхом укладання добровільних угод або через примусове відчуження, однак обов’язково за плату. Земля за новими власниками закріплювалася у приватну власність; 4) відчуженню не підлягали землі козачі, надільні, ліси, угіддя високопродуктивних сільгосппідприємств і т. ін.; 5) всебічна підтримка як сільськогосподарської галузі, так і сільгоспвиробників шляхом кредитування, меліорації, постачання насінням, придбання живого і мертвого інвентарю тощо [2, 1 – 13в.].

Насамкінець у „Декларації...” зазначалося, що негайно необхідно вжити заходів для полегшення переходу землі до малоземельних селян і піднесення виробничої ефективності сільськогосподарської праці. Влада також зобов’язувалася підпорядковувати класові інтереси державним, не допускаючи помсти та класової ворожнечі на селі [2, 13в.].

У неопублікованому варіанті „Декларації...” містився ще шостий пункт, внесений в якості пропозиції О. Кривошеїним. У ньому стосовно аграрного питання зазначалося таке: „Невідкладне розроблення заходів, мета яких – забезпечити життєві інтереси широких народних мас і швидке зростання виробничих сил країни. Для цього: а) у сфері аграрних завдань – вирішення земельної справи на засадах децентралізації та з урахуванням регіональної економічної специфіки; всіляка підтримка утворенню та швидкому розвитку дрібної приватної власності; скасування обмежень у праві розпоряджатися селянськими надільними землями; заохочення укладання добровільних угод про перехід землі селянам; створення мирових комісій та примусове, за справедливий викуп, відчуження землі в усіх випадках, коли цього вимагає державний інтерес” [2, 3].

Як видно з опублікованого тексту „Декларації...”, А. Денікін урахував побажання О. Кривошеїна, щоправда, не виокремивши їх окремим положенням.

Контент-аналіз „Декларації...” дозволяє аргументовано говорити про те, що цей документ став якісно новим етапом в еволюції осмислення урядовими та проурядовими колами Білого руху Півдня Росії, особисто А. Денікіним, не лише сутності аграрної проблеми, а й засад, на яких можна було б її вирішити. Обставини розробки та прийняття „Декларації...” переконують, що білі лідери прагнули насамперед розширити соціальну базу Білого руху Півдня Росії, перетворивши його на серйозну антибільшовицьку силу, позбутися станової замкненості під час вирішення стратегічних завдань державного будівництва. Це є свідченням непростої внутрішньої еволюції Білого руху Півдня Росії як

соціокультурного, історичного явища. Майбутнє оновленої російської державності нерозривно пов'язувалося із селянством, яке трактувалося не просто як податний стан, а як гарант існування майбутньої моделі держави, повноправний суб'єкт соціально-економічних, суспільно-політичних та інших відносин.

Селяноцентризм, проголошений у документі, свідчив і про нелегку трансформацію ідейно-політичних поглядів учасників антибільшовицького руху, про їхню відмову від монополії поміщицької власності на землю. У розумінні А. Денікіна, згідно з текстом „Декларації...”, аграрна політика – сукупність урядових заходів у сфері землекористування/землеволодіння, агрономії, агротехнологій, кредитування, забезпечення селянських господарств насіннєвими фондами та реманентом, мануфактурою. У такий спосіб демонструвався комплексний, системний підхід до вирішення аграрного питання. Фактично проголошувався і державний протекціонізм аграрному сектору економіки.

На наш погляд, позиція А. Денікіна, відображена у „Декларації...”, була цілком виправданою, відображала реальні тенденції, що відбулися в соціальній стратиграфії селянства Новоросійської, Харківської та Малоросійської губерній у роки революції та громадянської війни під впливом аграрних політик Центральної Ради, Гетьманату, радянської влади. Безпосереднє втручання Головнокомандувача у роботу Особливої наради – свідчення не стільки його диктаторських амбіцій, скільки далекоглядності як політика.

Ставка на середньозаможне і заможне селянство, підтримка малоземельного вмотивовувалася тим, що за роки революції та громадянської війни серед селянства посилилася майнова диференціація. Більшість селянських господарств, зокрема Півдня України, становили заможні. Згідно з радянськими офіційними даними, 36% від загальної чисельності селянських господарств південних регіонів краю становили середняцькі, а 22% – заможні. Останнім належало 50,8% усіх земель. Як і у Першій російській революції, селянство прагнуло до збагачення, відстоюючи принцип приватної власності. Тому аграрна політика, спрямована на соціалізацію/націоналізацію землі, викликала активний спротив з його боку, ставила крапку в існуванні політичної сили, що її реалізовувала. Що ж до загальної чисельності заможного і середньозаможного селянства, то вона становила 49% [3, 503].

Ураховуючи вищенаписане, складно погодитися з тезою Г. Іпполітова про те, що зміст „Декларації...” не враховував реальностей громадянської війни, був написаний для „епохи, якої не існувало, яка пішла назавжди” [4, 368]. На наш погляд, не варто недооцінювати цей документ з аграрного питання, а тим більше говорити про його несвоєчасність тощо. Аналіз настроїв селян Новоросійської, Харківської та Малоросійської губерній напередодні наступу Добровольчої Армії дозволяє говорити, що вони очікували „сильну владу, здатну навести лад, дати спокій, вирішити аграрне питання”. Тому втручання держави в селянські справи було на часі, й у цьому можна лише по-доброму позаздрити А. Денікіну як людині, що чітко та ясно могла вловити „дух часу”. З іншого боку, не потрібно гіперболізувати

значення для селян радянського „Декрету про землю”, як це робить Г. Іпполітов, адже він стосувався не всього селянства, а найменш потужного в економічному сенсі. У ньому абсолютно не йшлося про реформу на селі, а за отриману, до того ж у користування, а не у власність, землю селяни сплачували продрозверстку та виконували інші повинності, наприклад гужеву. Інша справа, що А. Денікін обрав бюрократичний шлях підготовки реформи, втративши цим самим ініціативу в її проведенні.

Привертає увагу ще один нюанс: у „Декларації...” не йдеться про Всеросійські Установчі Збори, а про „законодавчі установи, через які російський народ виявить свою волю” [2, 1]. Цей сюжет, поданий у преамбулі документа, є, на нашу думку, надзвичайно інформаційно насиченим. Насамперед він свідчить про те, що Всеросійські Установчі Збори перестали бути, і ми солідарні у цьому з В. Федюком, „своєрідним символом віри”, „джерелом законної влади” [5, 284]. Натомість принципи виборності загальнодержавного законодавчого органу, народовладдя, законності не ігнорувалися. Пояснення цьому вбачаємо у тому, що у складі Установчих Зборів, скликаних 5 січня 1918 р., були представлені більшовики та есери, проти яких велася боротьба білими силами. З іншого боку, в такий спосіб опосередковано визнавалася законність аграрної політики уряду А. Денікіна, легітимність нехай і тимчасових законодавчих актів в аграрній сфері.

Попри позитивні моменти „Декларації...”, окремі з її положень були суперечливими або не до кінця „виписаними”. Так, погоджуючись із В. Цветковим, констатуємо, що чітко не прописувалося розмежування між принципами примусового відчуження та добровільним продажем землі [6, 68]. Наприклад, у документі не визначалося, коли спливає термін укладання „добровільної угоди” про продаж землі, не роз'яснювалися критерії визначення „справедливої ціни”, за якою селяни мали викуповувати землю тощо. З іншого боку, відсутність чіткості та всеохоплюваності зумовлюється характером документа – „Декларація...”.

„Декларація...”, як і взагалі напрацювання засад аграрних нововведень, широко обговорювалася різними громадськими, політичними діячами та організаціями. Предметом дискусії був не лише зміст документа, а й доцільність/недоцільність його опублікування, можливі суспільно-політичні наслідки. Єдності думок з приводу „Декларації...” не було.

Погляди Головнокомандувача ЗСПР на принципи вирішення аграрного питання, відображені у „Декларації”, схвалив Верховний Головнокомандувач – адмірал О. Колчак (зверхність якого визнав А. Денікін). Свою позицію він висловив у телеграмі на ім'я А. Денікіна. У ній, зокрема, йшлося про те, що на селі варто проводити політику, спрямовану на налагодження конструктивних відносин між владою та селянством. Під цим адмірал мав на увазі такі заходи з боку уряду при ставці Головнокомандувача ЗСПР, які б не давали підстав говорити про відновлення білими поміщицького землеволодіння: по-перше, закріплення в приватну власність за селянами землі у розмірах, визначених із урахуванням регіональних особливостей; по-друге, ліквідація селянського малоземелля. „Росія буде

квітучою і сильною, – писав О. Колчак, – коли багатомільйонне селянство буде удосталь забезпечене землею” [7]. Аналогічне він заявив і у розмові з кореспондентом „Зари Росии” [8].

Обговорення змісту „Декларації...” та оскреслення можливих шляхів проведення аграрної реформи стало об’єктом уваги членів Київського товариства сільського господарства. Під час одного з його засідань промовці – Б. Панченко, О. Ярошевич, К. Воблий – схвалили ідею наділення селян землею за викуп за рахунок відчуження частини казенного і поміщицького землеволодіння. У своїх виступах доповідачі звернулися до аналізу таких питань, як вартість, за якою повинна продаватися земля, доцільність збереження поміщицького землеволодіння у дореволюційних межах тощо. Зокрема, О. Ярошевич обґрунтовано довів, що поміщицькі господарства революцією перетворено на „пустелю”, тому їхнє збереження рівнозначне загибелі держави. К. Воблий аргументовано переконав аудиторію у тому, що вартість десятини землі, яка продаватиметься, не повинна перевищувати 6-7 тис. руб. Ця ціна, на його думку, була цілком справедливою з огляду на курс рубля на світовому ринку та купівельну спроможність селян, які пропонували за десятину до 15 тис. руб. [9]

Неоднозначно до основних положень „Декларації...” поставилися великі землевласники. Одні з них, захищаючи „дворянські гнізда”, різко негативно розкритикували зміст документа. Вони заснували власну організацію, яка мала „виробити практичні рекомендації щодо відновлення сільського господарства”. Їхня позиція стосовно терміновості та механізмів проведення аграрної реформи урядом А. Денікіна у чомусь схожа з кадетською – не поспішати [10]. Найбільше стурбованість у них викликав принцип відчуження землі. Крім цієї, інших засад, проголошених у „Декларації...”, вони не помічали. Ми вважаємо, що насправді частина консервативно налаштованих великих землевласників демонструвала стану близорукість, нерозуміння сутності революційних подій, що розгорталася.

Їхню позицію підтримували Союз Відродження Росії та М. Родзянко (Голова Четвертої Державної Думи), які доводили, що А. Денікін занадто поспішає, оскільки вирішувати земельне питання мають право лише Всеросійські Установчі Збори. Так, у листі на ім’я Головнокомандувача М. Родзянко виклав міркування, в яких „застеріг Головнокомандувача від ризикованого кроку” – видання земельного закону одноосібною владою А. Денікіна. Він керувався тим, що, по-перше, територія, підконтрольна Добровольчій Армії, незначна, щоб видавати загальне земельне законодавство для всього „Государства Российского”, а частково, на його переконання, аграрне питання вирішувати неможливо; по-друге, він ставив під сумнів компетентність та легітимність Особливої наради у справі вирішення „найважливішого права кожного громадянина Російської держави – права власності”; по-третє, аграрні інновації викличуть фінансові труднощі, негативно позначатся на іміджі Білого руху Півдня Росії серед союзницьких країн Європи [11, 21 – 21зв.].

Водночас ні М. Родзянко, ні Союз Відродження Росії, ні консервативно налаштовані великі землевласники не давали відповіді на запитання: як далі боротися проти більшовиків, без устаткованого

тилу, залишаючи невирішеним таке актуальне для селян аграрне питання, без широкої соціальної бази та підтримки у населення.

Інші, наприклад, великі землевласники Харківщини, на своєму з’їзді під головуванням В. Любицького схвалили „Декларацію...”. Була прийнята резолюція з’їзду, в якій безпосередньо йшлося про те, що вони „готові пожертвувати своєю власністю, оскільки, доки селянська маса не буде задоволена землею, доти не буде спокою на Русі”. Харківські поміщики виявили достатньо високий рівень самосвідомості, вважаючи, що потрібно якомога швидше реалізувати відображені в „Декларації...” положення. Промовець Волковинський навіть запропонував гасло: „Селяни повинні отримати землю, а ми будувати Росію!” [12].

З погромною критикою „Декларації...” виступили більшовики. Її зміст підпорядковувався тезі про те, що білогвардійці – класові вороги, які прагнуть відновити царські порядки [13, 78]. Автори таких матеріалів розраховували насамперед на „свіжість” історичної пам’яті у населення про часи перебування під владою імперії Романових, а тому, враховуючи особливості людської психіки, довше пам’ятати негаразди, саме на цьому і зосереджували увагу читачів. Вони акцентували на тому, що царський генерал А. Денікін прийшов грабувати селян [14, 15], що він представляє інтереси лише поміщиків [15, 223], у селян будуть відбирати землі й повертати поміщикам [16, 8], білогвардійці запроваджуватимуть на селі жандармські порядки, що панували за царя [17, 40], відновлять панщину [18, 1] тощо.

Такі міркування носили агітаційний характер. Вони засвідчували, що у разі реалізації положень „Декларації...”, радянська влада втратить підтримку серед селянства Новоросійської, Харківської та Малоросійської губерній. Для більшовиків це було рівнозначно політичній та економічній загибелі. По-перше, не справджувалися плани щодо союзу робітничого класу та селянства у побудові світового майбутнього – комунізму. По-друге, промислові центри Росії – соціальна опора радянської влади – залишалися без вугілля Донбасу, хліба селян Новоросійської, Харківської та Малоросійської губерній. Тому розгортання контрагітації з боку більшовиків стосовно намірів А. Денікіна, відображених у „Декларації...”, зайвий раз доводили конструктивність та своєчасність міркувань лідерів Білого руху Півдня Росії щодо засад вирішення аграрного питання.

Запропоновані у „Декларації...” інновації викликали і міжнародний резонанс, зокрема зацікавленість Франції. За згодою Головнокомандувача та Особливої наради до Парижа відбула делегація на чолі з професором І. Дуссаном. Під час зустрічей у Яссах та Парижі з представниками правлячих кіл Антанти її члени з’ясували основні положення аграрної реформи. Наприклад, делегати акцентували увагу на тому, що вона спрямована на обмеження поміщицького та казенного землеволодіння і зміцнення індивідуальних селянських господарств, відповідає аналогічним тенденціям у Франції, Румунії, Чехословаччині, інших європейських країн [19]. Так, на зміст „Декларації...” був схожий земельний закон, схвалений 16 червня 1919 р. польським сеймом.

І статтею цього документа проголошувалося, що земельний устрій держави мав ґрунтуватися на міцних селянських господарствах. Уряд зобов'язувався вирішувати це завдання шляхом розподілу земельних угідь між безземельними та малоземельними селянами. Земельний фонд, що підлягав розподілу, формувався за рахунок таких категорій землі: 1) державних маєтків та тих, якими у свій час царат наділив чиновників і генералів; 2) що належали російським, австрійським та німецьким монархам і їхнім родинам; 3) які не були розподілені та належали Селянському Банку; 4) церковних угідь; 5) маєтків, придбаних під час війни (Першої світової – С. Корновенко); 6) що будуть викуповуватися урядом Польщі. Відповідно до змісту реформи, не передбачалося, що уряд купуватиме землі у двох категоріях маєтностей: 1) що найбільше постраждали від війни; 2) в яких господарювання в силу тих чи інших причин не велося [20].

Однак найцікавішим є те, як до „Декларації...” поставилися власне ті, кому вона адресувалася – селяни. Опрацьований нами різноплановий джерельний матеріал дозволяє з упевненістю констатувати, що серед селянства не було такого розходження у позиціях, як у політичних та громадських діячів. Агентура білих, повідомляючи про настрої селян Новоросійської, Харківської та Малоросійської губерній, доповідала: „Ось нехай іде той Оніка (Денікін – С. Корновенко) та дає нам землю. Не даром, ми гроші заплатимо, як скажуть. Гроші є... Тільки, щоб земля назавжди була нашою... А то, що це таке, сьогодні по ліворучці дають, а завтра по контрліворучці отбирають. Коли дає Оніка землю так, як ми хочимо, то нехай робить, що хоче...” [21, 221]. Селянство Харківської та Полтавської губерній схвалило пропозиції А. Денікіна, відображені у „Декларації...”, висловилося за найшвидшу їхню реалізацію на практиці [22, 179, 192]. Селяни Київського повіту Київської губернії під час того, як їм роздавали віддруковані примірники „Декларації...”, заявляли: „От кого це? Як от Денікіна, то давайте, а як от кого другого, то не треба” [23, 80]. Подібною була ситуація в Одеській губернії [24, 233]. Своєрідним винятком, який лише підтверджує правило, була думка селян Луганщини. Вони, вслід за консервативно налаштованими політичними колами, вважали вирішення аграрного питання передчасним. На їхнє переконання, вирішити таке важливе питання мають тільки „Народні Збори” [25, 85].

У такому контексті, ще й з урахуванням широкомасштабних селянських збройних антибільшовицьких виступів, що мали місце у той час, сумнівною є теза Г. Селіна про те, що „переважна частина селян Криму, глибоко проникнута ідеями більшовизму”, не сприйняла ідей А. Денікіна, відображених у „Декларації...” [26, 8]. Архаїстично звучить і судження В. Шапорди з приводу того, що „представники бідного селянства з самого початку вороже ставились до нового режиму і не очікували від нової влади нічого доброго” [27, 135].

Отже, зміст документа засвідчує його реалістичність, адекватність поглядам більшості селянства. Відображення у його змісті інтересів і великих землевласників, і дрібних та середніх дозволяє трактувати „Декларацію...” як акт соціального компромісу. Положення документа

узгоджувалися з тогочасним європейським досвідом вирішення аграрного питання. Суспільно-політичний резонанс від „Декларації...” підтверджує те, що аграрне питання було надзвичайно актуальним, поява цього документа – своєчасна, лідери Білого руху Півдня Росії, насамперед А. Денікін, були налаштовані на радикальне вирішення аграрної проблеми ліберальними шляхами.

1. Корновенко С. Аграрна політика білогвардійських урядів А. Денікіна, П. Врангеля на підконтрольних їм українських територіях (1919 – 1920 рр.): історіографічний процес 1919 – 2000-х рр. – Черкаси., 2008.
2. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – ФР.5827.– Оп.1. – Спр. 107.
3. Очерки развития народного хозяйства Украинской ССР. – М., 1954.
4. Инполитов Г. Военная и политическая деятельность А.И. Деникина (1890 – 1947 гг.): дис... док. ист. наук / Г. Инполитов. – М., 2000.
5. Федюк В. Белое движение на Юге России : дис. ... д-ра ист. наук / В. Федюк. – Ярославль, 1995.
6. Цветков В. Аграрная политика белогвардейских правительств Деникина и Врангеля (1919–1920 гг.): дис. ... канд. ист. наук / В. Цветков. – М., 1996.
7. Раскрытые карты // Вечерние огни. – № 13. – 1919.
8. Чирский. Земля и воля / Чирский // Заря России. – № 2. – 1919.
9. И. О. Земля народу / И. О. // Вечерние Огни. – № 36. – 1919.
10. Иллерицкая Е. Аграрный вопрос: провал аграрных программ и политики не proletарских партий в России / Е. Иллерицкая. – М., 1981.
11. ДАРФ. – ФР. 5827. – Оп. 1. – Спр. 105.
12. Землевладельцы и новый земельный закон // Голос Юга. – 15. 08. 1919.
13. Державний архів Харківської області. – ФР. 1672. – Оп. 1. – Спр. 1.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 340.
15. ЦДАГОУ. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 323..
16. ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 308.
17. ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 348.
18. ЦДАГОУ. – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 346.
19. Франция и аграрный вопрос в России // Вечерние Огни. – № 41. – 1919.
20. Польский земельный вопрос // Киевский день. – № 2. – 1920.
21. ДАРФ. – ФР. 446. – Оп. 2. – Спр. 45.
22. ДАРФ. – ФР. 440. – Оп. 1. – Спр. 57.
23. Російський державний військовий архів (далі – РДВА). – ФР. 39668. – Оп. 1. – Спр. 15.
24. РДВА. – ФР. 39540с. – Оп. 1. – Спр. 154.
25. ДАРФ. – ФР. 440. – Оп. 1. – Спр. 34.
26. Державний архів у м. Севастополі. – ФР. 532. – Оп. 1. – Спр. 19.
27. Шапорда В. Антиденікінський повстанський рух на Херсонщині (серпень 1919 року – січень 1920 року) / В. Шапорда // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – т. 37. – вип. 24. Історичні науки. – Миколаїв, 2005.

В.М. Мойсієнко

**ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО
СЕРВІТУТУ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)**